

תמיר גורן

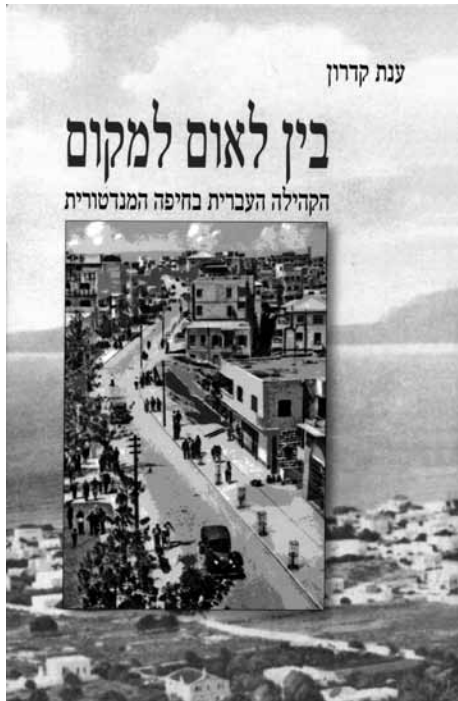
על מרות ולאומיות: ועד הקהילה כמשל

ענת קדרון, בין לאום למקום: הקהילה העברית בחיפה
המנדטורית, ירושלים: ידיצחק בן-צבי, תשע"ב, 334 עמ'

מאז שהתחדש היישוב היהודי בחיפה במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה רשמה הקהילה החיפאית פרק חשוב בתולדות היישוב החדש בארץ-ישראל. מציבור קטן של יהודים הפזורים בחצרות הערבים צמחה קהילה גדולה שהתאפיינה בהתפתחות מתמדת. בד בבד הונח המסד לארגונו העצמי של היישוב החיפאי. מעש וחידלון, כישרון ותסכול, ניסיונות ותהיות, שהתערבבו אלה אלה באותם ימי בראשית, הובילו בסופו של דבר ליצירת הגרעין הראשון של ארגון הקהילה. לא בנקל עלה בידי פרנסי הארגון לבסס את אשיותיו. אך משעה שהתגבש והוכר והיה מקובל על הציבור החיפאי, הוא הפך למוסד לכל דבר ותרם לאופייה המיוחד של העיר.

ספרה של ענת קדרון מצטרף לשורה של מחקרים שהתמקדו במוסדותיה ובארגוניה של חיפה, ושכל אחד מהם העמיד נדבך נוסף בחקר ההיסטוריה של העיר. העיסוק בוועד הקהילה מספק שפע מידע לא רק על תולדות הארגון ומידת השפעתו אלא גם על חיי היום-יום, ובכך מסייע לעמוד על הקשיים, המצוקות והתלאות שהיו מנת חלקם של רבים בחברה היהודית העירונית. במובן זה המחקר מרים תרומה חשובה להיסטוריה המקומית.

הספר נחלק לשלושה חלקים. החלק הראשון מתמקד בהיווצרות הקהילה. הוא כולל רקע

היסטורי מפורט על התגבשות שלטון עצמי יהודי בארץ-ישראל ותיאור יסודי של הגרעין הארגוני שהתגבש בחיפה. בחינת המעבר מוועד העדה לוועד הקהילה היא מרכיב מהותי בפסיפס הנושאים, וכן נכללת בחלק זה סקירה מפורטת של פעילות הוועד בתחומים כמו דת, רווחה, בריאות, חינוך ומשפט. החלק השני מוקדש לבחינת היחסים בין ועד הקהילה לגופים שעמם בא במגע דרך שגרה. במישור השלטוני מדובר ביחסי הגומלין בין הוועד לשלטון הבריטי ולעירייה, במישור הלאומי נבחנת הזיקה בין הוועד למוסדות הלאומיים, ובמישור המקומי – הזיקה בינו לבין ועדי השכונות המקומיים. החלק השלישי מפנה זרקור לפעולות הוועד בעתות חירום. מאורעות התקופה וחותרם מתוארים באמצעות סקירת פעולות הוועד בתחום הביטחון, שמטבע הדברים היה חלק בלתי נפרד מחיי היום-יום של היישוב היהודי בתקופת המנדט.

השלטונות. חוסר תמימות הדעים עם המוסדות הלאומיים גרם לא אחת לוועד המקומי לקבל החלטות עצמאיות, וכך נוצר קרע בינו לבינם, אך מנגד התקשה הוועד לפעול ללא חסות ותמיכה של המוסדות שמעליו. הכרעותיו של הוועד המקומי במאבק זה, שנמשך עשור ומחצה, מלמדות על גודל הפער בין שני הצדדים, והן מוכיחות שלעיתים אכן גבר האינטרס המקומי על כל שיקול לאומי.

תופעה זו של ניגוד אינטרסים 'בין לאום למקום' מחייבת בחינה רחבה על מנת לעמוד על היקפה ובעיקר על השלכותיה בהבניית המפעל הציוני. עד כה לא נטה המחקר להתמקד בארגונים המקומיים שייסד היישוב היהודי לשם ניהול ענייניו. בדיקה חטופה תראה כי הארץ רושטה בוועדים רבים שהוקמו במושבות ובערים לעניינים מגוונים. בערים שהתגוררו בהן יהודים נחשבו ועדי הקהילות וועדי השכונות לגופים הדומיננטיים בהוויה המקומית. אך נוסף עליהם התקיימו למשל ועדי עדות, ועדות מצב וועדות שייצגו מגזרים שונים באוכלוסייה, כמו בעלי בתים. לכל הוועדים הללו היה משקל כלשהו בתפיסת הניהול של העניינים המקומיים, ולפיכך ניתנה להם מידה כזו או אחרת של השפעה. בראש ההיררכייה העירונית ניצב ועד הקהילה כגוף המופקד על ניהול ענייני הקהילה, אך ועדי השכונות התפתחו לגופים בעלי עצמה וכוח שחרגו לעיתים מגבולות השכונה, ושגסו לא פעם בסמכויותיו של ועד הקהילה. ועד שכונת הדר-הכרמל בחיפה הוא דוגמה מובהקת לכך. שכונה זו, שהפכה בתקופת המנדט לשכונה המרכזית והגדולה בעיר, ואשר זוהתה יותר מכל שכונה אחרת עם חיפה העברית, העניקה לוועד שלה עצמה ומרות שהשפעתן נתנה את אותותיה בכלל היישוב היהודי בעיר.

שיטת הוועדים ככלי לניהול ענייניו של היישוב היהודי ברמה המקומית השתלבה בבניית

המחברת מיטיבה לתאר את השבריריות של התגבשות ועד הקהילה כגוף המייצג את קהילת חיפה. היא ממחישה מה רבות היו אבני הנגף בדרך להתלכדות הקהילה. סוגיה מרכזית העולה מתוך הדברים היא מסכת היחסים בין הוועד למוסדות הלאומיים, כלשון כותרת הספר, 'בין לאום למקום'. הדיון בנושא זה שופך אור על ההתמודדות של המפעל הציוני עם המתח שבין הראייה של ההנהגה המקומית, שהעדיפה לרוב את האינטרס המקומי, לבין הראייה הארצית של המוסדות הלאומיים, שרצו לענות על צורכי היישוב היהודי כולו. מתח זה הוביל למחלוקות ואף לחוסר אמון, ואלה העיבו על פעולת מוסדות היישוב היהודי. ככל שהוועדים המקומיים היו חזקים יותר, כך גברה עצמת החיכוך בין הצדדים. הדוגמה החיפאית בהחלט מלמדת על היקף התופעה, ואסתפק בדוגמה אחת נוספת כדי להמחיש את התופעה והשלכותיה.

רצונן של השכונות היהודיות ביפו להסתפח לתל-אביב היה אחת הבעיות המרכזיות שהתעוררו בתחום השלטון המקומי. מדובר בשכונות שהתפתחו על הגבול שבין יפו לתל-אביב, כמו שכונת פלורנטיין ושכונת שפירא. אף שהיו המשך טבעי של תל-אביב וקיימו אתה קשרים כלכליים, חברתיים ותרבותיים, הן השתייכו מבחינה מנהלית לעיריית יפו והיו חלק בלתי נפרד ממנה. אך בגלל יחס עיריית יפו אליהן ומסיבות נוספות הן דרשו להתנתק מיפו ולהסתפח לתל-אביב. כדי להוביל את המהלך הוקם ועד מקומי, שהורכב מנציגי השכונות. עיריית יפו התנגדה באופן מוחלט לדרישת השכונות היהודיות, ועד מהרה חרג המאבק מגבולות הזירה המקומית, והבעיה החריפה ככל שחלפו השנים. בעוד המוסדות הלאומיים התפתלו בגישתם לפתרון הבעיה, הוועד, שהיה חזק ונחוש, ניהל מאבק עיקש על מנת להשיג את הסיפוח המיוחל וקרא תיגר הן על המוסדות הן על

כמו אלה שפעלו בשכונות היהודיות. לא כאן המקום לשער מה היו הסיבות לכך, אך ברור כי המסים היו מכשול מרכזי. עם זאת דווקא בחיפה הוקם ככל הנראה לראשונה ועד ערבי לניהול ענייני הקהילה והשכונה. הוועד, שכונה מועצת הרפורמה (מג'לס אל־אצלאח), הוקם בשלהי תקופת המנדט ברובע המזרחי של העיר. הוא התמקד תחילה בהענקת שירותי חינוך, רווחה, בריאות ותברואה, ואחר כך פעל גם לחולל שיפור פיזי בשכונה. מועצת הרפורמה אף לא היססה לבוא בקשרים עם ועד שכונת הדר־הכרמל על מנת להיעזר בו לצורך הסדרת הספקת מים ברובע המזרחי. הייתה זו יזמה יחידה מסוגה, ומן הראוי לברר אם מועצת הרפורמה הוקמה מתוך ניסיון לחקות את דגם הוועד היהודי או שמא אין לכרוך בין השניים, ומדוע הוקם גוף כזה דווקא בחיפה. מכל מקום ידוע כי מועצת הרפורמה פעלה בין היתר בתחומים מקבילים לאלה של ועד הקהילה וועדי השכונות אצל היהודים.¹

הספר שלפנינו, בהיותו מחקר בהיסטוריה מקומית, מציג תמונת מצב דקדקנית של חיי הקהילה היהודית, מכניס את הקוראים אל תוך הבתים והחדרים ואל המחלוקות והוויכוחים, ומקרב אותם אל האנשים שהשפיעו על הקהילה, ושקבעו אנה מועדות פניה. קדרון משרטטת תמונה מרתקת של הבניה קהילתית שכלל איננה מובנת מאליה. עודף דעות, גישות והשקפות הקשה להשיג את המטרות המיוחלות.

מחקר מסוג זה הוא הזדמנות להציג חבר אישים שחלקם אינם מוכרים בדרך כלל לקוראים שאינם מצויים בהיסטוריה של העיר. בסיפור דגן לא דוד בן־גוריון, יצחק בן־צבי או זאב

היישוב החדש בארץ־ישראל. ועדי שכונות היו יצירה חדשה לחלוטין. כל שכונה חדשה שנוסדה התהדרה בוועד משלה, ונאמנות הציבור לוועד ולשכונה נתנה לגוף החדש שזה עתה נוצר השפעה רבה על כיווני העשייה וההתפתחות. בערים המעורבות נוצרה בפועל מציאות שבה היה התושב היהודי כפוף למרותם של שלושה גופי שלטון בעלי סמכות: ועד השכונה, ועד הקהילה והעירייה, שהייתה מופקדת על ענייני העיר כולה. הציבור גם נדרש לשלם מסים לכל אחד מהגופים הללו, מצב שלא היה כדוגמתו מבחינת עומס המסים שהוטל על היישוב היהודי. ואולם אף שהציבור כרע תחת עול המסים ונהג להתלונן על המצב הזה, נותרו הוועדים כסלע איתן על משמר התפתחות וביטחונם של היישוב היהודי. הישגיהם המחישו את התקדמותו של היישוב בכיסוס אשיותיו הלאומיות, וקהילת חיפה, כפי שעולה מן הספר, הוכיחה זאת היטב.

בעקבות הדיון בנושא זה עולה השאלה מדוע לא הוקמו ועדים כאלה בציבור הערבי בערים המעורבות. שאלה זו מקבלת משנה תוקף לנוכח הפערים שנוצרו ברמת המודרניזציה וברמת החיים בין האוכלוסייה הערבית לאוכלוסייה היהודית. פערים אלה בלטו במיוחד בחיפה, גם בגלל המבנה הטופוגרפי של העיר. השכונות הערביות, שהשתרעו לאורך המדרגה התחתונה של העיר, התאפיינו כנחשלות בהשוואה לשכונות היהודיות, שהתפתחו במעלה ההר. בעוד שהשכונות הערביות היו תלויות לחלוטין בשירותי העירייה, התפתחו השכונות היהודיות במידה רבה בזכות פעולות הוועדים, שהשכילו לא להישען על העירייה המעורבת כגורם בלעדי בפיתוח השכונות. אך למרות הפערים והמרירות שהצטברה כתוצאה מכך בציבור הערבי, הוא לא אימץ את שיטת הוועדים, ולא הוקמו בשכונות הערביות ועדים שכונתיים בעלי אופי מוניציפלי

1 על מועצת הרפורמה ראו בהרחבה: ת' גורן, שיתוף בצל עימות: ערבים ויהודים בשלטון המקומי בחיפה בתקופת המנדט הבריטי, רמת־גן תשס"ח, עמ' 279-287.

ואין זה עניין של מה בכך. המחקר יוצא נשכר מן היכולת של היסטוריונים לחיות את התקופה שהם חוקרים ולעסוק בה לא רק על סמך עיון בתעודות אלא גם בעזרת קורטוב של השראה, והספר שלפנינו יוכיח.

כמה אי דיוקים וטעויות נשתרבו בין השיטין. בשנת 1938 עדיין לא היו היהודים רוב בחיפה (עמ' 23). על פי נתוני מפקד האוכלוסייה היהודית שערך ועד הקהילה באותה שנה מנתה אוכלוסייה זו בחיפה 45,058 נפש, ולא 54,415 כפי שכתבה קדרון, שכן במפקד נכללו האוכלוסייה היהודית במפרץ חיפה ובשכונות שעל הר הכרמל, אך אזורים אלה לא היו בתחום השיפוט המוניציפלי של חיפה. גם הנתון באשר לשנת 1948 איננו מדויק (עמ' 23); באותה שנה, ערב מלחמת העצמאות, היה מספר תושבי חיפה כ-130,000, כמחציתם יהודים וכמחצית ערבים. תרגום פרוטוקולים של ישיבות מועצת העירייה מערבית לעברית החל כבר בשנת 1927, כאשר מונה חסן שוכרי לראש העירייה, ועד מהרה הפך לשגרה (עמ' 157). מערכת הבחירות הראשונה לשלטון המקומי בארץ-ישראל התקיימה בשנת תרפ"ז ולא בתרפ"ח (עמ' 235). בשנת 1945 לא התקיימו בחירות לרשויות המקומיות (עמ' 237); אלה נערכו בשנים 1946-1947, ולא בכל הרשויות – בחיפה לא היו אז בחירות כלל. יש לכתוב חזרת אליהוד (שכונת היהודים) ולא חזרת אליהוד (עמ' 146), עבר אלרחמאן אלחאג' ולא עבדולרחמן אלחאג' (עמ' 66), מיכאל אליניקוב ולא אלניקוב (עמ' 67), מאיר דיזנגוף ולא דיזנגוף (עמ' 93) ופנחס רוטנברג ולא פינחס (עמ' 100).

סיכומו של דבר, ספרה של קדרון הוא תרומה חשובה לחקר העיר חיפה בכלל ותולדות היישוב היהודי בפרט, והמתעניינים בתולדות הקהילה היהודית החדשה בארץ-ישראל יפיקו תועלת רבה מהמידע שבו ומהתובנות העולות ממנו.

ז'בוטינסקי הם השחקנים הראשיים. תקופת המנדט העמידה שורה של אישים שלפועלם ולהשפעתם היה משקל עצום בקהילה היהודית המקומית, אך הם לא זכו לתהילה ולא קיבלו את המקום הראוי להם בזיכרון הקולקטיבי של בניית המפעל הציוני, וחלקם אף שקעו לתהום הנשייה. מעת לעת נעשים מחקרים המעניקים לאישים הללו את מקומם הראוי בהיסטוריה של המפעל הציוני. קדרון מסתפקת באזכור פרטים אחדים על כל אחת מהדמויות בספר ויש בכך החמצה. המתגדר בכתיבת היסטוריה מקומית מן הראוי שירחיב בפרטים על הנפשות המרכזיות – אלה שחותמן אינו מוטל בספק, ואשר ידוע כי תפקיד נכבד להן בעלילה. האגרונום נתן קיזרמן (1864-1945), ששמו נזכר בספר מספר פעמים, הוא אחד מאלה. הוא נודע כאחד החלוצים הבולטים בבניין היישוב, והתברך בעשייה רבה ומגוונת מאז שעלה לארץ-ישראל בשנת 1891. הוא שימש בין היתר כאגרונום של המושבות גדרה, תפת-תקווה וחזרה, ונודע בעיקר בתפקידיו כמנהל 'בנק אפ"ק' ביפו (1903-1908) ובחיפה (1908-1929). אך קיזרמן עסק לא רק בעבודתו המקצועית. הוא התערה מהר מאוד בחיים הציבוריים בחיפה והיה מנותני הטון בעשייה המקומית. משעה שהוקם ועד הקהילה, בשנת 1909, הקדיש חלק ניכר מזמנו לענייני הוועד וארגון הקהילה. הניסיון המנהלי שהביא עמו והשקפותיו על אופן מימוש החזון הציוני השפיעו על תהליך הקמתו וביסוסו של ועד הקהילה החיפאי. בסופו של דבר פרנסי הציבור נקלעו לתפקידם בצומת היסטורי בתולדות העם היהודי, ואמונתם ומה שצברו באמתחתם הם שהקנו לכל אחד מהם את כוחו לתרום ליצירת קהילה יהודית חדשה בארץ-ישראל.

אף שעניינו של הספר במוסד אפרורי מיטיבה קדרון להפוך עובדות יבשות לסיפור מרתק,